



Οικογένεια ή και επάγγελμα;*

Του Άλεξάνδρου Μ. Σταυροπούλου,
Καθηγητού του Πανεπιστημίου Άθηνων

Όμοιότητες και διαφορές

Χαρακτηριστικό του ανθρώπινου βίου είναι ότι δεν επαναλαμβάνεται. Μπορεί να υποστηρίξουν ότι ή ιστορία επαναλαμβάνεται, ότι ο άνθρωπος πέφτει πάντοτε στα ίδια λάθη, εν τούτοις θα έλεγα ότι κάθε ομοιότητα δεν έχει σχέση με πραγματικά περιστατικά. Γιατί εκείνος που τὰ ζεί, αυτοί που τὰ ζούν δεν είναι ίδιοι τή στιγμή που βιώνουν κάτι ανάλογο.

Το ίδιο συμβαίνει και με τους ανθρώπινους θεσμούς. Οί κοινωνίες στα βασικά χαρακτηριστικά τους μοιάζουν. Η δημοκρατία είναι και δεν είναι ίδια σε όλα τὰ μήκη και πλάτη τής γής, σε όλες τις εποχές, διαχρονικά. Διαφέρει ακόμα και στον τρόπο που ο καθένας μας βιώνει τὸ δημοκρατικό πολίτευμα. Το ίδιο μπορούμε να πούμε ότι συμβαίνει και με τή θρησκεία, τή δικαιοσύνη, τήν εκπαίδευση. Ἐφαρμόζονται βασικοί κανόνες. Οί κανόνες όμως αυτοί δεν εξασφαλίζουν τήν ομοιόμορφη βίωση ούτε τήν επανάληψη ίδιων καταστάσεων, ἔστω κι ἂν περιγράφουν ὅμοια πράγματα.

Ἔτσι, ὁ λόγος για τήν οικογένεια και τήν εργασία δεν μπορεί να στηρίζεται σε πάγιες γραμμές και θέσεις που κατά καιρούς ἔχουν διατυπωθεῖ ἀπὸ διαφόρους. Μπορεί, βέβαια, αυτοί οί «διάφοροι» να φροντίζουν να συμφιλιώσουν, με ρυθμίσεις, με διατάξεις, με νομοθεσίες αυτά τὰ δύο μεγέθη. Και ὁλοένα σήμερα να γίνεται λόγος για τὸ πὼς ἐπιτέλους θὰ υπάρξουν ἐκεῖνες οί προϋποθέσεις που δεν θὰ θέτουν σε αντιπαράθεση τήν οικογένεια και τήν εργασία. Σὰν οί

δύο τους να είναι ανταγωνιστικές ή μία πρὸς τήν ἄλλη και ὅσο κερδίζει ή οικογένεια τόσο να χάνει ή εργασία ή και τὸ αντίθετο. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δεν μπορεί να αποκλειστεί ἐκ τῶν προτέρων. Ἴδιαίτερα μάλιστα, ἂν πλησιάσουμε τὸ πρόβλημα με τή σημερινή ὀπτική γωνία και τις διαστάσεις που ἔχει πάρει ή σύγχρονη οικονομική ζωή που κινεῖται μεταξύ παραγωγῆς και κατανάλωσης, προσφορᾶς θέσεων ἐργασίας και ἀνεργίας, ἀπασχόλησης, ὑποαπασχόλησης και ἀναζήτησης ἀπὸ μεμονωμένα ἄτομα περισσότερων θέσεων πρὸς ἐξασφάλιση καλύτερων εἰσοδημάτων και ὡς ἐκ τούτου ἀγοραστικής ἰσχύος μεγαλύτερης.

Ἐξασφάλιση τῶν ἀναγκαιῶν

Με αυτές τις συνθήκες, πολλές φορές, οί οικογένειες δεν ἀναγκάζονται να ἐπιδιώξουν διπλὸ εἰσόδημα, να ἐργαστοῦν, δηλαδή, ὁ ἄνδρας και ή γυναίκα, μόνο για τήν προσωπική τους εὐμάρεια, ἀλλὰ γιατί οί ἀποδοχές τοῦ ἑνὸς ή και τῶν δύο δεν ἐπαρκοῦν για να ζήσει ή οικογένειά τους με ἕναν εὐπρεπῆ τρόπο. Δεν είναι μόνο για να ἐξασφαλίσουν τὰ περιττὰ μιᾶς καταναλωτικῆς κοινωνίας, ἀλλὰ για να ἐξοικονομήσουν τὰ ἐλάχιστα μιᾶς ἀξιοπρεποῦς διαβίωσης αὐτῶν και τῶν παιδιῶν τους. Ἔτσι, ὁμως, ή εργασία, γίνεται βιοπορισμός. Καταλήγει να βιώνεται ὡς ἔξοδος ἀπὸ τήν ἀπορία, τελικὰ να ζοῦν οί ἄνθρωποι σε ἕνα ἀδιέξοδο. Και αὐτὸ να γίνεται, ὄχι μόνον ὅταν ἀντιπαραθέτουν εργασία και οικογένεια, ἀλλὰ και τότε ὅταν δεν ἀντιμετωπίζουν τέ-

* Με ἀφορμὴ ἕνα πολὺ ἐνδιαφέρον ἀφιέρωμα τοῦ Περιδικοῦ Ἐλευθερίας και Γλώσσας «Εὐθύνη» στὸ τεῦχος 340 τοῦ Ἀπριλίου 2000: *Οικογένεια ή Ἐπάγγελμα*. Ἡ προμετωπίδα τοῦ ἄρθρου μας είναι τὸ «σῆμα» τοῦ εὐρωπαϊκοῦ δικτύου «Οικογένειες και εργασία», για τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος μέσα στὸ κείμενο.

τοιου τύπου διλήμματα και εργάζονται μόνο για τον εαυτό τους: όταν δεν έχουν ακόμα ή δεν έχουν πλέον οικογένεια. Αυτό βέβαια θέτει με τρόπο τραγικό το ζήτημα της ουσιαστικής θέσεως της εργασίας στη ζωή των ανθρώπων. Τι αντιπροσωπεύει στις ανθρώπινες αξίες ή εργασία και ποιές βαθύτερες ανάγκες καλύπτει και εκπληρώνει;

Έξαιρώντας τις περιπτώσεις εκείνες, που όρισμένοι εργάζονται όλο και περισσότερο για να συσσωρεύσουν πλούτη ή υπερβολικά κέρδη, οι πιο πολλοί επιδιώκουν διπλό εισόδημα προς εξασφάλιση των αναγκών. Βασικό ερώτημα χωρίς απάντηση θα ήταν όπωσδήποτε να τεθεί κάποτε το περιεχόμενο αυτών των αναγκών. Το ένα, τα δύο αυτοκίνητα; Το έξοχικό, τα ταξίδια στο εξωτερικό, τα καλά (άκριβα) σχολεία και ή μετεκπαίδευση για τα παιδιά; Τα ρούχα με τη μάρκα, οι πολλές έξοδοι; Ο καθένας μας δίνει «αναγκαστικά» τις δικές του απαντήσεις. Για τους περισσότερους, όμως, δεν τίθενται έτσι τα ζητήματα. Κι αν τίθενται για κάποιες συγκεκριμένες κοινωνίες, για άλλες και μόνο τα ερωτήματα είναι καθαρή πολυτέλεια. Οι συνθήκες σε πολλές περιοχές της γης είναι τραγικές. Εκεί, και να εργαστείς, πάλι λίγα, ελάχιστα έξοικονομείς: για οικογένεια καλύτερα ας μη γίνεται λόγος, έτσι όπως τα μέλη της σκορπίζονται στους πέντε ανέμους για αναζήτηση εργασίας.

Το ζήσαμε πρόσφατα στον τόπο μας αλλά και παλιότερα με τη μαζική ή την ατομική μετανάστευση των υγιέστερων δυνάμεων της πατρίδας μας. Το ερώτημα αν ή μετανάστευση υπήρξε εύλογια ή κατάρα παραμένει ακόμη μέτρω και αναπάντητο. Συναξάρια τύπου *Κορδοπάτη* ή το *Διπλό βιβλίο* αποτύπωσαν ένα προβληματισμό «φίφτυ φίφτυ». Μοιρασμένοι, δηλαδή, μένουν οι άνθρωποι ως προς τις αγαθές ή τις βλαβερές συνέπειές της. Οικογένειες που ξενιτεύτηκαν, γονείς που εμπιστεύτηκαν τα παιδιά τους στους παππούδες και τις γιαγιάδες, παιδιά που αντίκρυζαν σαν ξένους μετά από χρόνια αυτούς τους γονείς, είναι μερικά από τα αποτελέσματα της σύγχρονης «*Βαβυλώνιας αίχμαλωσίας*» του Έλληνισμού. Για να είμαστε κάπως δίκαιοι δεν θα πρέπει ν' αγνοήσουμε πως αυτή ή εργασία βοήθησε την εποχή εκείνη πολύ κόσμο, παρ' όλες τις δυσκολίες.

Είναι, βέβαια, πολλά εκείνα που δυσκολεύουν τον κόσμο και την οικογένεια. Μήπως ή πρώτη εισοδηματική πηγή της Ελλάδας μας δεν είναι ή ναυσιπλοΐα; Πόσοι, όμως, διερωτώμεθα κατά πόσο αυτός ο πλούτος δεν στηρίζεται σε πονεμένες ιστορίες των ναυτικών και των οικογενειών τους, που ζούν παράλληλες ιστορίες επί χρόνια κι όταν δένουν πια τα καράβια είναι δεμένες κι οι ψυχές τους...

Αναζήτηση λύσεων

Δεν είναι, όμως, τωρινό ούτε το πρόβλημα ούτε και το δίλημμα οικογένεια ή εργασία. Σα να μπορούσε τάχα ο άνθρωπος να τα ξεχωρίσει αυτά τα δύο και να λύσει διαζευκτικά το πρόβλημα. Επί χάρτου ένδεχομένως να είναι εύκολο. Εύκολο πάλι, αν τεθεί το ζήτημα σε οικονομική μόνο βάση. Να έχει ή οικογένεια αρκετά εισοδήματα, έτσι ώστε να μην είναι αναγκασμένοι να εργάζονται και οι δύο, ο άνδρας και ή γυναίκα. Στην περίπτωση αυτή πιο δεμένη με την οικογένεια θα ήταν ή γυναίκα, ή οποία και θα αναλάμβανε την αύξηση της οικογένειας και τα βάρη της ανατροφής των παιδιών, απαλλαγμένη από άλλα βάρη. Ο άνδρας θα κέρδιζε αρκετά και για τους δύο.

Προς την ίδια κατεύθυνση λύσεων θα μπορούσε να θεωρηθεί και ή προσπάθεια που γίνεται για να μειωθούν οι πιέσεις των φορέων στους εργαζόμενους και «ή προώθηση συστημάτων που να επιτρέπουν να εργάζονται περισσότεροι, να εργάζεται καθένας λιγότερο και να ζει καλύτερα». Εκ πρώτης όψεως φαίνεται λογικό αυτό το αίτημα του «*Ευρωπαϊκού Δικτύου Οικογένεια και Έργασία*» που δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του «*Διεθνούς Έτους 1994 για την Οικογένεια*» στη συνέχεια δέσμευσης του Συμβουλίου Υπουργών της 29ης Σεπτεμβρίου 1989 για την προώθηση μέτρων για τη συμφιλίωση της οικογένειας με την εργασία. Νομίζω, ωστόσο, ότι στο βάθος και αυτή ή στάση αντανακλά πάλι μία οικονομικού τύπου προσέγγιση του προβλήματος, έτσι ώστε με τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων να διευκολυνθεί ή έξοδος ιδιαίτερα της γυναίκας στην αγορά εργασίας και στην παραγωγή. Θα ήταν άδικο όμως να περιορίσουμε τέτοιου τύπου πρωτοβουλίες μόνο στην οικονομική τους διάσταση. Είναι

άρκετοι εκείνοι που θέλουν να προωθήσουν συστήματα που υπαινιχθήκαμε πιο πάνω για να αξιοποιησει και η γυναίκα και ιδιαίτερα η γυναίκα επιστήμονας τις δυνατότητές της στο χώρο εργασίας. Φοβούνται μάλιστα ότι «*ή πολιτική της ολόενα και μεγαλύτερης συρρίκνωσης της κοινωνικής πρόνοιας και κατεδάφισης των δημοσίων συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης έχει ως αποτέλεσμα η γυναίκα να δέχεται μεγαλύτερη πίεση, ώστε να αφοσιωθεί στον παραδοσιακό της ρόλο*».

Οι δύο έντολές

Ής μου έπιτραπεί, όμως, να επαναλάβω κάτι που έθεσα και πιο πάνω. Οι απαντήσεις που θα δοθούν, δεν είναι επί διαζευκτικής βάσεως, του τύπου: οικογένεια ή εργασία. Αυτός θα ήταν ο πιο σωστός τρόπος για να αντιμετωπίσουμε τέτοια σοβαρά ζητήματα; Ήραγε δεν υπήρξε ή δεν υπάρχει περίπτωση να προωθηθούν μέσα για τη συμφιλίωση της οικογένειας με την εργασία χωρίς να κινδυνεύει ή υπόσταση της μιας και η άκεραιότητα της άλλης; Στον καταστατικό άλλωστε χάρτη της ανθρωπότητας — και έννοω την Αγία Γραφή και όχι τα διάφορα κείμενα διεθνών οργανισμών — ποτέ το πρόβλημα δεν τέθηκε με τη μορφή διλήμματος. Ο Θεός έθεσε τον Άδάμ και την Εύα πρό των εύθυνων τους λέγοντάς τους, ότι από έδω και πέρα εκείνοι θα ήσαν που θα φρόντιζαν για την αύξηση και τον πολλαπλασιασμό του ανθρωπίνου γένους («*αύξάνεσθε και πληθύνεσθε*»). Με μία ωραία κίνηση μεταβίβασης εξουσίας τους τοποθέτησε στον Παράδεισο, σ' έναν ωραίο κήπο που αποτελούσε κοινή τους προίκα, για να τον εργασθούν και να τον διαφυλάξουν. Ανεξάρτητα από τις δέκα έντολές, που με τη μεσολάβηση του Μωϋσή κληροδότησε αργότερα στους ανθρώπους ο Θεός ως κανόνες ζωής, οι δύο πρώτες που έθεσε στην αγωγή της ανθρωπότητος και που μόλις τις μνημονεύσαμε, αφορούσαν στην οικογένεια και στην εργασία. Οι μορφές που θα έπαιρναν, οι διάφορες λύσεις που θα δίδονταν δεν ήσαν ασφαλώς καθορισμένες, τελεσιδικές, άπαξ δια παντός. Αυτές ή εκείνες, εκείνες ή οι άλλες. Δεν προτίθεται να περιγράψω αυτές τις μορφές, είτε θεσμικά είτε δομικά. Θα χρειαζόμασταν άλλο χώρο αναπτύ-

ξεως ενός τέτοιου θέματος. Έκείνο που θέλω να τονίσω είναι, ότι ο άνθρωπος καλείται, υπακούοντας στις δύο αυτές έντολές, να εξασφαλίσει, μέσα στις δυνατότητες που του προσφέρει ο ίδιος του ο έαυτός, ή ίδια του ή επιθυμία, οι συνθήκες ζωής, ή υγεία του, ή συγκεκριμένη κοινωνία μέσα στην όποια ζει, οι διαθέσιμοι πόροι που υπάρχουν γύρω του, την ανάπτυξη της οικογένειας και της εργασίας ως θεμελιωδών μεγεθών της ύπαρξής του.

Από κοινού, άνδρες και γυναίκες, ως ανδρόγυνα αλλά και ως μεμονωμένα άτομα, στο μέτρο που μπορούν να επηρεάσουν θεσμικά όργανα στις αποφάσεις τους, θα πρέπει να κινηθούν δραστήρια, έκμεταλλευόμενοι την εμπειρία τους, αλλά και την εμπειρία όλων, έτσι ώστε να επιτευχθεί το καλύτερο δυνατό για την πραγμάτωση των αξιών που λέγονται οικογένεια και εργασία. Τα μέτρα δεν μπορεί να είναι ενιαία για όλες τις κοινωνίες, ούτε για όλα τα χρόνια της ζωής ενός ανδρογύνου. Θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψη και να διαφοροποιήσουμε τα διάφορα στάδια της ζωής μιας οικογένειας, αλλά και τις δυνατότητες μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Δεν θα λύσουμε τα προβλήματα σ' ένα κρυφό έπιτελείο, σ' ένα ψυχρό κέντρο λήψεως αποφάσεων, χωρίς να λάβουμε υπ' όψη και τις μεμονωμένες περιπτώσεις. Κριτήρια ασφαλώς δεν μπορεί να είναι μόνο ή οικονομική ευεξία έρήμην των προσώπων. Όπως δεν μπορεί να αποτελεί στρατηγικό στόχο μόνο ή αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος ενός κράτους, για να ρυθμίσει τη ζωή των κατοίκων του και το μέλλον των οικογενειών τους. Η εργασία, άλλωστε, ως εργασία μπορεί να πάρει πολλές μορφές καθώς το ίδιο μπορεί να συμβεί και με την οικογένεια.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να τονίσω ότι στην περίπτωσή μας, εύννοούνται τόσο οι έναλλακτικές όσο και οι συμπλεκτικές λύσεις. Οι λύσεις, δηλαδή, που σε άλλη περίπτωση ονόμασα «*τόσον όσοι*». Θα χρειαστεί μια συζυγία νοῦ και καρδιάς που θα αποκλείει τα προγραμματικά «*είτε-είτε*» και «*ούτε-ούτε*». Απαιτείται, λοιπόν, για να θυμηθούμε τον ευαγγελικό λόγο, σωφροσύνη και άκεραιότητα, ακριβές άρετές που θα μās έμπνέουν και θα διαμορφώνουν τη ζωή της οικογένειας και της εργασίας στην καθημερινότητά τους.